

Arbeidersbeweging en nationalisme

Lode Wils

De arbeidersbeweging zowel as het nationalisme zijn twee fenomenen die voortgekomen zijn uit de grote transformatie van de Europese maatschappij sinds de Franse Revolutie. Misschien ware het beter te spreken over de arbeidersbewegingen en de nationalismen, beide in het meervoud. Hun onderlinge relaties varieerden afhankelijk van een veelheid van omstandigheden en historische tradities, want ze waren allemaal dragers van de grote ideologische stromingen voor of tegen de Franse Revolutie. Daarom waren ze aan elkaar gekoppeld en ze ondersteunden elkaar wederzijds, of, integendeel, ze kenden elkaar niet of ze bestreden elkaar zelfs. Over het algemeen ging de geboorte van de naties en van de nationale bewegingen de geboorte van de arbeidersbewegingen vooraf (1).

De "grote" nationale bewegingen

Vanaf het einde van de 18de eeuw transformeerden de maatschappijen van het Ancien Régime zich tot moderne naties. In de maatschappijen van het Ancien Régime waren proto-naties gevormd door het eeuwenlange samenleven van de bevolkingen in de schoot van een federatie van Staten, over het algemeen geregeerd door een gemeenschappelijke dynastie en een Staatsgodsdienst, met gemeenschappelijke instellingen, gemeenschappelijke traditionele en nog semi-feodale rechten en vrijheden. Deze proto-naties waren dus dragers van een geheel van waarden, van een ideologie. In de Franse Revolutie stelde de bourgeoisie zich op tegen de absolutistische vorst, tegen de oude dominante klasse en tegen de geprivilegieerde kerk. Ze riep zich uit tot vertegenwoordiger van de hele natie: deze zou bestaan zijn uit vrije en gelijke burgers, georganiseerd in een unitaire lekenrepubliek. De Revolutie was dus drager van andere waarden en schepper van een nieuwe ideologie.

Een zo totale transformatie kon zich onmogelijk voltrekken noch in een korte tijdsspanne, noch op een vreedzame manier. Frankrijk heeft meerdere revoluties,

staatsgrepen en zelfs periodes van burgeroorlog gekend alvorens de lekenrepubliek zich omstreeks 1875 stabiliseerde. In 1892 moest de paus de gelovigen oproepen zich er uiteindelijk mee te verzoenen.

De Franse Revolutie leidde tot gelijklopende transformaties in de verschillende landen van het Europees continent. De stabilisering van een burgerlijke natie kwam er soms sneller dan in Frankrijk zelf: in 1830 (België) of in 1848 (Zwitserland, Nederland). In Italië, in Duitsland en in Hongarije werd ze gerealiseerd tussen 1860 en 1870. In Oost-Europa liet ze op zich wachten tot na de Eerste Wereldoorlog of zelfs tot op onze dagen. En wat te zeggen over Spanje, of op z'n minst over Baskenland?

De langzaamheid van de stabilisering van de diverse burgerlijke naties wordt voor sommige onder hen verklaard door hun achterstand in de economische en sociale ontwikkeling. Het begin van de industriële revolutie, de totstandkoming van grote markten, de groeiende verstedelijking, het einde van het isolement van het platteland, de verbreiding van de intellectuele horizon door onderwijs en pers, het zijn allemaal factoren die de vorming van de moderne staten vergemakkelijkten of zelfs stimuleerden. Maar zelfs onder de proto-naties die vanuit dit oogpunt verder stonden, ontbrak het sommige aan noodzakelijke politieke of culturele elementen voor de snelle vorming van de burgerlijke natie.

In vele Europese landen kon de triomferende bourgeoisie het samenvallen van de onafhankelijke Staat met de cultuur in stand houden, een samenvallen dat grosso modo tot stand was gekomen tijdens de proto-natie onder het Ancien Régime. Dit was het geval in Frankrijk, Engeland, Nederland, Portugal, Denemarken en Zweden. In Duitsland en Italië daarentegen was de bourgeoisie zich bewust van een culturele eenheid die een veelheid van staten omvatte, terwijl Polen zijn onafhankelijkheid verloren had, en ook Duitsland onder de Napoleontische heerschappij en sommige Italiaanse staten tijdens de Restauratie.

In al deze landen streefden nationale bewegingen zowel naar eenheid en onafhankelijkheid van de natie, als naar haar modernisering onder hegemonie van de bourgeoisie. Het is evident dat de combinatie van deze verschillende doelstellingen wel moest leiden tot verdeeldheid in de schoot van de nationale bewegingen. In Duitsland betekende de bevrijdingsoorlog van 1813 een stimulans voor het streven naar nationale eenmaking en voor de liberalisering van de instellingen in de geest van de Verlichting. Maar terzelfdertijd ontwikkelde zich, onder invloed van de Romantiek, een meer conservatiefnationalisme dat de oude tradities centraal stelde en vooral die krachten die in de loop der eeuwen de

proto-naties hadden tot stand gebracht: de vorstenhuizen en de bestaande staten, de godsdienst, de intermediaire lichamen tussen het, individu en de natie-staat.

De Duitse en Italiaanse nationale bewegingen bleven verdeeld op een aantal punten. Moest men een republiek oprichten "één en ondeelbaar", dan wel een min of meer stevige federatie, met of zonder het behoud van de bestaande dynastieën? Men moest ongetwijfeld een parlementaire democratie instellen met vrijheid van godsdienst, pers, vereniging en vergadering. Maar moesten die vrijheden onbeperkt zijn? Hoe breed moest het stemrecht zijn? Welke plaats moest men de godsdienst, de Kerk of de Kerken, toebedelen in de nationale staat? In Italië stelde zich het probleem van de pauselijke staat. In Duitsland konden zowel het katholieke Oostenrijk van de Habsburgers als het protestantse Pruisen van de Hohenzollerns aanspraak maken op de hegemonie in een engemaakt Duitsland.

Het ligt voor de hand dat tussen de twee tegengestelde ideologieën een aantal mengvormen ontstonden, zoals rond 1830 het liberaal-katholicisme van Lammenais en later de christen-democratie.

De nationaal-liberale bewegingen waren geradicaliseerd door revoluties en revoltes. In 1830 en vooral 1848 brachten kettinglevoluties de regimes in een groot aantal Europese landen aan het wankelen op een manier die vergelijkbaar is met wat zich afspeelde in 1989 in de communistische staten van Oost-Europa. Vooral de gebeurtenissen van 1848 schudden Europa grondig dooreen en maakten een eind aan de Restauratie: sommige regeringen werden gematigd liberaal, de arbeiders- en de feministische beweging zagen het licht en in de rangen van liberaal links kregen de socialistische ideeën een stimulans. Nationalisme en internationalisme gingen samen: zowel in Frankrijk als in Duitsland wilden de revolutionairen van 1848 Polen bevrijden van de tsaristische onderdrukking.

De moderne arbeidersbeweging die te voorschijn kwam uit de aardbeving van 1848 onderscheidde zich van de oude corporatieve of liefdadigheidsverenigingen die slechts de ambachtsslui van dezelfde beroepsgroep binnen één stad hadden verenigd. Onder invloed van de ideeën van vrijheid en gelijkheid ontwikkelde zich een klassebewustzijn, en arbeiders met verschillende beroepen verenigden zich en zochten contact met arbeidersverenigingen in andere steden. Deze ontluikende arbeidersbeweging was nog niet socialistisch maar eerder liberaal of radicaal-liberaal, zoals de meerderheid van de intellectuelen en de geschoolde vaklui die er een rol van doorslaggevend belang in speelden als adviseur of zelfs

als leider. De arbeidersbeweging was voorstander van de nationale eenmaking in vrijheid, van het algemeen stemrecht, van maatregelen op het vlak van de sociale zekerheid, van het recht op vereniging van de arbeiders en van hun emancipatie door de coöperatie.

In of na 1848 konden de monarchische regimes hun positie herstellen in Duitsland, in het keizerrijk van de Habsburgers en in Italië, terwijl in Frankrijk Napoleon III zijn dictatuur oplegde. De meeste toegevingen van 1848 werden opgeheven en de volksbewegingen beteugeld. Pas vanaf 1857 konden ze zich opnieuw laten horen. Toch had de schok van 1848 duurzame gevolgen: het revolutionaire jaar had een hele jongerengeneratie doen ontwaken die een richtinggevende rol zou spelen in de democratische beweging van de volgende decennia.

Tijdens deze periode zou zich een duidelijk onderscheid gaan manifesteren tussen de radicale liberalen en de socialisten, ondermeer onder invloed van de Internationale Arbeidersassociatie (IAA) (2). Het is van belang om het ontstaan van de IAA wat nader te bekijken.

De moderne arbeidersbeweging ontwikkelde zich in Groot-Brittannië rond 1858, met de grote stakingen van de bouwvakkers en met de eis voor de negenuren-werkdag. Deze uitbreiding van het trade unionisme vertaalde zich in de oprichting van de "London Trades Council" die een beslissende rol zou spelen bij de stichting van de IAA. De Poolse opstand tegen de tsaar van januari 1863 vormde de directe drijfveer tot die stichting. Ze lokte manifestaties van sympathie uit in de verschillende politieke kringen en vooral bij voorstanders van de vrijheid zoals Garibaldi, Mazzini, Victor Hugo, Karl Marx, Lajos Kossuth en John Stuart Mill. Er werden steuncomités gevormd in vele Europese landen, vooral in Engeland en in het bijzonder in Londen waar volksmeetings van leer trokken tegen de onderdrukkers van Polen. Een delegatie van Franse arbeiders nam deel aan een pro-Poolse meeting te Londen op 22 juli 1863 en 's anderendaags aan een conferentie met Engelse arbeidersvertegenwoordigers en een Duitser. In november richtten de Engelse arbeiders aan hun Franse collega's een oproep waarin ze hun verontwaardiging uitdrukten over het opgeven van Polen door de regeringen en de heersende klassen, en waarin een reeks politieke en economische eisen naar voren werden geschoven. Als negen maanden later de Franse arbeiders hun antwoord brengen heeft, op 28 september 1864 een grote meeting voor de wereld van de arbeid plaats die aan de oorsprong ligt van de IAA. In het handvest verklaart de Internationale dat de arbeiders een politieke

partij moeten oprichten, zich internationaal moeten verenigen en moeten inwerken op de internationale politiek van hun regeringen.

Niet alleen bij de stichting van de IAA maar gedurende de hele periode waarin zij actief was, tot in 1872, was de arbeidersstrijd geassocieerd met de internationale strijd voor vrijheid. Vele politieke ballingen participeerden aan haar actie: niet alleen Polen, maar mensen van verschillende nationaliteiten. De bekendste onder hen is Karl Marx, die tot de democratische en socialistische revolutie wilde komen langs de weg van de nationale revoluties. De IAA werd dus voorbereid en ondersteund door een werkelijke internationale van geëmigreerde republikeinen en radicalen. De Algemene Raad bestond behalve uit Britten alleen uit emigranten.

De IAA heeft niettemin bijgedragen tot een verdieping van de scheiding tussen socialisten en radicale liberalen. Dit was nochtans nog niet het geval op het congres van Genève in 1866, dat zich uitsprak voor de coöperatie en beperking van de arbeidstijd, noch op het congres van Lausanne in 1867 dat opnieuw stelde dat de sociale emancipatie er niet kon komen zonder politieke emancipatie door de 'politieke vrijheden'. Maar te Brussel in september 1868 proclameerde de IAA de noodzaak om niet alleen de steengroeven, de mijnen, spoorwegen, kanalen, telegraaf, "etc.", maar ook de landbouwgrond te laten overgaan in staatsbezit en in collectieve exploitatie; dat zou bevestigd worden te Basel in 1869. Dit was een steen des aanstoots voor de liberalen; zoals ook de onvoorwaardelijke steun van de IAA aan de Parijse Commune van 1871 er een werd.

Men moet toch onderstrepen dat de unie tussen de arbeidersbeweging die werd geboren en de nationalistische beweging zich niet beperkte tot de Algemene Raad van de IAA te Londen maar zich evenzeer manifesteerde aan de basis in diverse landen. In Italië werden de eerste arbeidersverenigingen opgericht door aanhangers van Mazzini en Garibaldi in de schoot van de machtige beweging van het *Risorgimento* voor de nationale bevrijding en eenmaking.

Duitsland was het eerste land waar de politieke arbeiderspartijen het licht zagen. In 1863 stichtte Fernand Lasalle de "Allgemeine Deutsche Arbeiterverein" (ADAV), een partij die het algemeen enkelvoudig en rechtstreeks stemrecht vooraan in haar programma plaatste. Zij steunde de Duitse eenmaking onder Pruisische leiding, tegen de liberale "Fortschrittspartei" en de liberale coöperatieve beweging van Schulze-Delitzsch. Bismarck kondigde sociale maatregelen af en voerde het algemeen stemrecht in in de *Norddeutsche Bund* die hij oprichtte na een oorlog van "broederiaoord" tegen Oostenrijk en andere Duitse staten.

De socialisten Liebknecht en Bebel die vooral in het zuiden van Duitsland gesteund werden streeden tegen de "politiestaat" van Pruisen en de *Norddeutsche Bund* die erdoor werd gedomineerd. Ook zij waren Duitse nationalisten die de uitsluiting van Oostenrijk verwierpen en vooral het bonapartistische karakter, zoals zij dat noemden, van het Bismarck-regime. In augustus 1866, na de militaire overwinning van Pruisen, stichtten zij een liberale "Sachsische Volkspartei" met de steun van hun arbeidersverenigingen. Mede onder invloed van de IAA verwijderden zij zich op hun beurt van de liberalen en stichtten zij in 1869 de "Sozialdemokratische Arbeiterpartei" (SDAP). Deze streed verder tegen Pruisen en zijn "bonapartisme" en voor de unie in vrijheid van *heel* Duitsland, inbegrepen Oostenrijk. De SDAP bestreed al haar concurrenten: de ADAV die nochtans ook de eenheid van *heel* Duitsland eiste, de liberale arbeidersbeweging van Schulze-Delitzsch en de katholieke arbeidersbeweging die werd geïnspireerd door bisschop von Ketteler. (Het programma van de SDAP wilde de scheiding van kerk en staat, en ook de scheiding van onderwijs en kerk.)

In 1870, bij het naderen van de Frans-Duitse oorlog, protesteerden de socialisten van beide landen vergeefs tegen een mogelijke "monarchische oorlog". Na de Franse aanval stemden de drie afgevaardigden van de ADAV en een afgevaardigde van de SDAP in het parlement van de *Norddeutsche Bund* voor de kredieten voor de nationale defensie. Bebel en Liebknecht onthielden zich "omdat zij hun vertrouwen niet konden schenken aan de Pruisische regering van 1866". De SDAP predikte een zuiver defensieve oorlog tegen "de volksvijand Napoleon III", een strijd die een einde moest nemen na zijn val op 4 september, zonder annexatie van Elzas-Lotharingen, een punt waarmee de ADAV instemde. In november 1870 stemden alle socialisten tegen nieuwe oorlogskredieten. Bebel en Liebknecht werden aangehouden en veroordeeld wegens "hoogverraad" wegens hun pacifistische en antiregeringspropaganda die zij voerden in de lijn van hun vriend Marx en de Algemene Raad van de Internationale Associatie.

De nederlaag van Frankrijk tegen Duitsland werd gevolgd door een burgeroorlog, de Commune van Parijs die in maart 1871 revolteerde tegen de voorlopige regering van de republiek. Sinds twee generaties verwachtte, hoopte en vreesde Europa dat Parijs het signaal zou geven voor een nieuwe keten van revoluties zoals in 1789, 1830 en 1848. De uitroeping van de republiek op 4 september 1870 had Frankrijk, dat de strijd tegen Bismarck verder zette, verzekerd van de sympathie van Europees links. De Commune wekte het enthousiasme van uiterst-links: uit diverse landen stroomden vrijwilligers toe, o.a. 600 Poolse emigranten waaronder twee generaals die de verdediging organiseerden tegen de regering van

Versailles. In de laatste dagen van de burgeroorlog executeerden de Communards gegijzelde notabelen en staken zij publieke gebouwen in brand. Versailles reageerde met een verschrikkelijke repressie.

De Commune versnelde in heel Europa de breuk tussen socialisten en liberale radicalen. De socialisten juichten haar toe als "de regering door het volk" en bleven solidair, ook na haar excessen. Dat kostte hen het verlies van vele leden en sympathisanten, en lokte de repressie uit van verscheidene regeringen. Terzelfdertijd verloren republikeinenaars als Mazzini die de Commune waren afgevallen de steun van de socialisten.

De Frans-Duitse oorlog sloot een tijdperk af en opende een nieuw, niet alleen door aan de basis te liggen van de Commune maar even goed door het voltooiën van de Duitse eenmaking binnen het keizerrijk van de Hohenzollern en de Italiaanse eenmaking door de inname van Rome dat voordien werd verdedigd door de troepen van Napoleon III. In 1867, na de nederlaag van Oostenrijk tegen Pruisen, was Hongarije opnieuw onafhankelijk geworden. Met uitzondering van Polen hadden de "grote" nationale bewegingen hun doel bereikt. Maar de arbeidersbewegingen die er zo nauw mee verbonden waren geweest, stonden nog in het eerste stadium van hun expansie.

De nederlaag van de Commune en de stichting van het autoritaire Duitse keizerrijk bevestigden de mislukking van de poging tot internationale democratische omwenteling in de geest van 1848. De twee Duitse socialistische partijen, die elkaar vonden in hun standpunt pro de Parijse Commune en in de vervolging waaronder ze beide leden, fuseerden in 1875. Ze werden behandeld als "vijanden van het keizerrijk" en "apatriden", *Reichsfeinde* en *Vaterlandlose Gesellen*, zij die de vurigste voorstanders van de Duitse eenmaking waren geweest en die ten andere deze eenmaking beschouwden als onvolledig omdat Oostenrijk er niet inbegrepen was. Het spreekt vanzelf dat zij vijanden waren van het autoritaire keizerrijk van de Hohenzollerns, gedomineerd door een Pruisen waarin het stemrecht van het volk werd gesmoord door het "drieklassenstelsel".

De scheiding tussen socialisme en liberalisme impliceerde dat dit laatste conservatiever werd en dichter kwam te staan bij of zelfs fuseerde met de dominante conservatieve klassen. In de komende decennia deden deze klassen steeds meer een beroep op het Duitse nationalisme om hun belangen te verdedigen tegen de socialistische partij die bij elke verkiezing meer stemmen won. Dat nationalisme manifesteerde zich in een virulent antisemitisme, een politiek van onderdrukking van de etnische minderheden, militarisme, kolonialis-

me en imperialisme. Dit programma werd punt voor punt bestreden door het socialisme en leidde er uiteindelijk toe dat gesteld wrd dat het nationalisme onverenigbaar was met het socialistisch internationalisme.

Na 1866-1871 verloor het nationalisme niet alleen in Duitsland zijn "links" karakter om steeds meer een "rechts" fenomeen te worden. Dezelfde ontwikkeling deed zich voor in Italië en in Hongarije, die ook de eenmaking en de nationale onafhankelijkheid hadden bereikt. In Frankrijk stelt men een parallelle ontwikkeling vast: het volstaat te herinneren aan de zaak Boulanger, de zaak Dreyfus, de Action Française. In een groot aantal Europese landen evolueerden deze nationalismen van rechts tijdens het interbeillum naar fascismen, die hun repressie uitoefenden zowel op de arbeidersbewegingen als op de etnische minderheden en de bewegingen voor het gebruik van de regionale talen.

Deze bewegingen ten gunste van de taal van de "kleine volkeren" kenden in het algemeen maar hun expansie na 1871, zoals de arbeidersbewegingen. Welke relatie was er tussen de twee?

Bij de "kleine volkeren"

In vele landen werd tijdens het hele Ancien Régime de volkstaal maar weinig gebruikt in de administratie of op cultureel gebied. Toen het Latijn zijn monopolie verloor werd het niet noodzakelijk vervangen door de volkstaal maar dikwijls door een meer prestigieuze taal. Onder die talen met grote uitstraling treft men het Frans aan, het Duits in Oost-Europa, het Deens in Noorwegen, het Zweeds in Finland, het Castiliaans in Spanje. In die landen spraken de elites, die tweetalig waren, met het lagere volk de enige taal die dit kende, terwijl ze onder elkaar en in bestuurszaken de cultuurtaal gebruikten. Men zou deze situaties kunnen vergelijken met deze die nog altijd bestaan in Afrika, in Azië en in Latijns-Amerika, en, dichterbij ons, in het Groot-Hertogdom Luxemburg.

In de loop van de grote transformatie die Europa omwentelde tussen 1780 en 1848, ontstonden bewegingen ten gunste van de opwaardering van de volkstaal tot beschavings- en bestuurstaal. Vanaf 1830 begonnen deze bewegingen een reële macht te vormen. De Verlichting en de Romantiek ontmoetten er elkaar in de wil om het onderwijs te propageren en het culturele niveau van de bevolking te verheffen, de natie te versterken en te verenigen door zijn tradities en

eigenheid op te hemelen. Maar al vlug ontwikkelden zich tegenstellingen en tegenstrijdigheden, net zoals in de "grote" nationale bewegingen.

In zijn boek *Nations and Nationalism* stelt de Britse historicus E.J. Hobsbawm de volgende vraag: "Vanuit het oogpunt van het liberalisme, en - zoals het voorbeeld van Marx en Engels aantoonde - niet alleen van het liberalisme ... wat kon de verdediging van de kleine volkeren, de kleine talen, de kleine tradities, in de overweldigende meerderheid van de gevallen anders zijn dan de uitdrukking van een conservatief verzet tegen de onvermijdelijke vooruitgang van de geschiedenis?" En verder: "De verdediging van een oude taal betekende ongetwijfeld de verdediging van de oude zeden en tradities van een hele maatschappij tegen haar omverwerping door de moderniteit: dit verklaart waarom bewegingen als die van de Bretoenen, de Vlamingen, de Basken en anderen de steun kregen van de katholieke clerus. In die zin waren het niet alleen middenklasse-bewegingen" (3), voor wie het veralgemeend gebruik van hun taal in plaats van de taal van de elite een middel was voor sociale promotie.

De Franse Revolutie had de oorlog verklaard aan de andere talen dan het Frans op het Franse grondgebied: deze "idiomen" - het Italiaans, het Catalaans, het Baskisch, het Bretoens, het Nederlands en het Duits - waren instrumenten van de reactie en het fanatisme, het Frans was de enige taal van de natie. De liberalen en de socialisten waarover Hobsbawm het heeft, zetten bij ons slechts de lijn van de Franse revolutie verder. Hun attitude en die van de clerus versterkten elkaar wederzijds in een vicieuze cirkel.

In zijn vernieuwende studie van de nationale bewegingen onder "de kleine Europese naties" kwam de Tsjechische historicus Miroslav Hroch tot de vaststelling en de berekening van de kapitale rol die door de clerus werd gespeeld in het eerste stadium van vele van deze bewegingen. De pastoors leefden in permanent contact met hun parochianen en waren verplicht om bij de uitoefening van hun functies de volkstaal te gebruiken. Wegens het celibaat was de katholieke clerus zelf voortgekomen uit het volk, maar anderzijds was hij minder goëd opgeleid dan zijn protestantse collega's die vooral werden gerecruteerd uit de families van de predikanten. De clerus speelde de essentiële verbindingsrol tussen de plattelandsgemeenschappen en de buitenwereld.

Over het algemeen functioneerden de steden als uitstralingscentra van de dominante taal, onder andere in de praktijk van administratie en justitie, in de pers en het middelbaar en hoger onderwijs. Maar terzelfdertijd waren de steden ook ontmoetingsplaatsen van intellectuelen, priesters en leken, die dikwijls

afkomstig waren van het platteland, die de volkstaal gingen bestuderen en ze later propageerden. Ze werd immers bedreigd door de grote economische en sociale transformatie, de toegenomen mobiliteit en de administratieve centralisatie.

Omstreeks het midden van de 19de eeuw gaven, meerdere bevolkingen er zich rekenschap van dat ze een etnie vormden, t.t.z. een gemeenschap verenigd door de gemeenschappelijke taal, die verdiende te worden gecultiveerd en verdedigd. Meer in het bijzonder ging het over bepaalde klassen en bepaalde politieke of religieuze groepen voor wie de volkstaal een verbindingsteken werd, in tegenstelling tot de dominante taal die verbonden was of werd met andere sociale groepen, met andere ideologieën en politieke partijen.

De revolutionaire opstoot van 1848 had talrijke nationaal-liberale bewegingen geactiveerd. Zij inspireerde ook vorsten en regeringen, zelfs absolutisten, tot toegevingen aan etnieën waarvan de taal uit het publieke leven was gesloten. Tsaar Alexander II (1855-1881) bijvoorbeeld bevorderde de erkenning van het Fins naast het Zweeds in Finland. De in het Habsburgse rijk afgekondigde grondwet van 1849 proclameerde de gelijkheid van de volkeren en het onvervreemdbaar recht van elk volk op verdediging en ontplooiing van haar nationaliteit en haar taal. Voortaan hield de regering bij juridische en administratieve reorganisaties rekening met de taalgrenzen. Het staatsblad publiceerde vertalingen van de wetteksten in de verschillende talen. De juridische en politieke terminologie werd officieel vastgelegd in het Kroatisch, het Servisch en het Sloveens. In de komende decennia wonnen de Slavische talen stapvoets terrein met de steun van de conservatieve en clericale Weense regering.

Toch was er een voortdurende druk van deze nationale bewegingen nodig om langzaam de officiële sfeer uit te breiden waarin de niet-dominante talen konden worden gebruikt: het optreden van leerkrachten, van advocaten voor de rechtbanken, van gemeente- en provincieraadsleden en parlamentsleden in de bevoegde organen, dit alles ondersteund door de agitatie van de pers en verscheidene verenigingen. Het was door deze politieke strijd, meer nog dan door het culturele en pedagogische werk voor de ontplooiing van de taal, dat sommige taalgroepen zich ontpopten tot een etnie en eventueel tot een natie. Dat vroeg veel tijd want de historische naties of proto-naties waren diep verankerd in het bewustzijn, en de elites waren niet alleen gewoon om de dominante taal te gebruiken, dikwijls kozen ze er ook voor.

Wat was de plaats van de arbeidersbewegingen in dat proces? Men zou kunnen veronderstellen dat zij de kampioenen waren van de volkstaal, maar de realiteit was meer gecompliceerd. Het lijkt geen twijfel dat, in het begin van de 20ste eeuw, de opmars van de democratische bewegingen en de invoering van het algemeen mannelijk stemrecht zorgden voor een nieuwe opstoot van de nationale bewustwording. In Catalonië was het socialisme de motor van de nationale beweging. Maar over het algemeen was dat niet het geval: er bestond een tendens om te stellen dat het, nationalisme niet compatibel was met haar internationalisme en dat het voor de arbeider niet veel uitmaakt of hij in zijn eigen taal dan wel in de dominante taal werd uitgebuit.

Hoe is deze stelling te verklaren? Er is de invloed van de beschreven evolutie in de grote landen waar nationalisme en socialisme zich na 1871 steeds meer in vijandelijke kampen bevonden; de Duitse en Franse socialisten gaven de toon aan in de tweede Internationale Arbeidersassociatie, opgericht in 1889. Het socialisme was over het algemeen verbonden met de dominante taal en etnie, aangezien de centra van de industrialisering en de sociale en culturele ontwikkeling zich in de steden bevonden. Zo had het socialisme in het Habsburgse rijk bij zijn ontstaan en nog lang daarna een zeer uitgesproken Duits of Hongaars karakter, en hierdoor was het geneigd om er dezelfde vooroordelen op na te houden als de liberalen en Marx en Engels, waarover Hobsbawm het heeft. Bijgevolg werd het socialisme door zijn tegenstanders voorgesteld als een instrument van de Duitse of Hongaarse dominantie. Over het algemeen zat het tussen twee stoelen. Op de duur zag men zich verplicht om in de propaganda gebruik te maken van de volkstaal, en later om die te verdedigen. De socialisten van de dominante etnien waren meer dan de liberalen geneigd tot toegevingen aan de andere etnieën.

Bohemen is het typische voorbeeld van een land waar de aarzelingen van de socialisten om de taalbelangente verdedigen, de (in dit geval Tsjechische) liberalen hielp om lange tijd hun invloed op een groot deel van de arbeidersbeweging te bewaren. Bij enkele andere nationaliteiten van het Habsburgse rijk nam de clericale partij en uiteindelijk de christelijke arbeidersbeweging deze plaats in. Een frappant voorbeeld is dat van de Slovenen. De Oostenrijkse historicus Andreas Moritsch beschreef hoe in Klagenfurt en in Erlach *alle* liberalen, socialisten en later nazi's zich identificeerden met de Duitse cultuur en partij terwijl de clericalen en christen-democraten de enigen waren om zich te identificeren met de Slovenen (5).

In België bracht de beweging ten gunste van het gebruik van de Nederlandse volkstaal, een beweging voortgesproten uit het enthousiasme voor de Belgische revolutie van 1830, de etnie en later de Vlaamse natie tot stand. Deze beweging werd vooral gesteund door de clericale opinie. Onder invloed van de revolutionaire aardbeving van 1848 werd de patriottische Vlaamse beweging versterkt met een democratische stroming: voortaan wilde de beweging de volksklassen vertegenwoordigen en de liberaal-clericale tegenstelling overstijgen. Maar in werkelijkheid werd deze tegenstelling integendeel aangewakkerd door de anti-liberale politiek van het Vaticaan, met als hoogtepunt de encycliek *Quanta cura* van december 1864. In de twee volgende jaren, bracht de ideologische polarisering de scheiding met zich van de Belgische maatschappij in een liberale wereld en een clericale wereld. Zo werden onder andere de Vlaamse beweging en de arbeidersbeweging, waarop zij een sterke invloed uitoefende, definitief verdeeld.

De Vlaamse beweging werd steeds meer opgesloten in de clericale wereld die het gebruik van de volkstaal propageerde. Het belangrijkste deel van de arbeidersbeweging, die socialistisch werd, keerde zich daarentegen af van de verdediging van de taal van de arbeiders. Tussen 1884 en 1964 was deze verdediging zo goed als het monopolie van de katholieke partij en van de nationalistische die na de Eerste Wereldoorlog uit de katholieke wereld was voortgekomen. Door vanaf 1890 de katholieke landbouwers en arbeiders te organiseren schiepen de militanten van de Vlaamse beweging de voorwaarden die hen in staat stelden om tijdens het interbellum de massa's te mobiliseren. Zij waren toen in staat om in Vlaanderen het Nederlands door te drukken als enige officiële taal, ondanks de oppositie van de Vlaamse liberalen en de onverschilligheid van de Vlaamse socialisten, en tegen het hardnekkig verzet van de Waalse beweging.

Vanaf 1884 immers had zich een antiflamingantische en anticlericale "Waalse beweging" gevormd. Ze was zuiver liberaal tot het moment waarop, in 1912, de Waalse socialistische politici zich ermee verbonden. De beweging verenigde al degenen die zich beklaagden over "de dominantie van het geïndustrialiseerde, vrijzinnige en progressieve Wallonië door het landelijke, clericale en conservatieve Vlaanderen". Terwijl de participatie van de anti-clericale partijen in de Vlaamse beweging zeer beperkt bleef, was de participatie van de katholieke en rechtse partijen in de Waalse beweging tot de Tweede Wereldoorlog zo goed als nihil. Deze oorlog zorgde voor een doorbraak van de Waalse beweging in het socialistische en enigszins in het christelijke syndicalisme. Het socialisme was nu de motor van de Waalse beweging, en de christelijke arbeidersbeweging de

motor van de Vlaamse beweging. In 1961 zorgde het socialistisch syndicalisme voor een dermate radicalisering van de Waalse beweging dat de unitaire Belgische grondwet van 1831 moest worden herzien om het federalisme in te voeren. De Vlaamse liberalen en socialisten vervoegden zich eindelijk bij de Vlaamse beweging, en de Waalse christen-democraten vervoegden zich eindelijk bij de Waalse beweging.

In onze dagen is het christelijk syndicalisme in Vlaanderen sterker dan het socialistisch syndicalisme, dat nochtans een grote voorsprong had in de eerste decennia van deze eeuw. Het flamingantisme van de christelijke arbeidersbeweging dat contrasteert met de socialistische onverschilligheid tot in de jaren zestig, lijkt mij de belangrijkste factor van deze ommeekeer. In Polen en Baskenland heeft het nationalisme eveneens de christelijke arbeidersbeweging versterkt. Anderzijds wordt de dominante positie van het socialisme in Wallonië en de zwakte van de christelijke arbeidersbeweging in deze streek verklaard door het socialistische wallingantisme, lange tijd contrasterend met de vijandigheid van de christelijke kringen tegenover de Waalse beweging (6).

Besluit

In de grote transformatie van de Europese maatschappij sinds het einde van de 18de eeuw heeft het nationaal bewustzijn, tot stand gebracht door de liberale bourgeoisie, bijgedragen tot het ontstaan van een arbeidersbewustzijn. De nationale bewegingen stimuleerden immers de democratische en sociale bekommernissen onder de bourgeoisie en de intellectuelen, wat zich duidelijk weerspiegelt in de Eerste Arbeidersassociatie. De arbeidersbewegingen die ontstaan in Duitsland en Italië zijn fervente aanhangers van de nationale bewegingen voor eenmaking en bevrijding.

Voorals sinds 1848 hebben meerdere kleine taalgroepen een etnisch en eventueel nationaal bewustzijn verworven. De toename van de rol van de staat in het dagelijks leven stelde terzelfdertijd het probleem van de relatie tussen de regering en de niet-dominante etnische groepen. De strijd voor de toegang tot het onderwijs en de administratieve en juridische autoriteiten in de volkstaal was dikwijls de motor van de nationale bewegingen onder de "kleine volkeren".

Toch was de taal nooit de enige, en bij sommige volkeren en tijdens sommige periodes zelfs niet het belangrijkste element in de nationale bekommernissen.

Zoals dat al het geval was geweest bij de nationale bewegingen in Frankrijk, in Duitsland en in Italië, werden de volkstaal of "de nationale eenheid en onafhankelijkheid" slechts voor sommige sociale klassen en politieke of religieuze groepen een verbindingselement. De ideologie primeerde op de etniciteit; het was de ideologie die al dan niet zorgde voor een bewustzijn van de etniciteit.

Vroeg of laat zou de arbeidersbeweging autonoom worden. Dat betekende dat zij zich onttreed van haar liberale oorsprong en socialistisch werd. Over het algemeen werd ze dan minder combattief in nationale materies, wat haar expansie bemoeilijkte. Bij sommige "kleine volkeren" waren de Kerk en de clericale wereld de belangrijkste steunpunten voor de nationale taal en zaak. In deze gevallen kon de nationale beweging een wezenlijk element zijn bij de geboorte en de groei van een christelijke arbeidersbeweging. Dan versterkte het nationale element de tendens inherent aan de christelijke beweging, het zoeken naar een harmoniemodel.

(vert. R.Crivit)

*Deze tekst is de neerslag van een (oorspronkelijk in het Frans gebracht) referaat door prof. dr L. Wils op het colloquium **The Lost Perspective? Trade Unions and Ideology in Europe** (Brussel, 9-10februari 1995), nov. het twintigjarig beslaan van het HIVA Leuven. Met dank aan Patrick Pasture en Johan Verberck, noes.*

Noten

- (1) Over het nationalisme, de arbeidersbewegingen en hun onderlinge relaties bestaat er literatuur in overvloed. Ik ben het meest verschuldigd aan de Tsjechische historicus Miroslav Hroch, auteur van *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge 1985 en van *How Much Does Nation Formation Depend on Nationalism?* in *East European Politics and Societies*, vol. 4, 1, Winter 1990.
- (2) Over de IAA: *La Première Internationale. L'Institution. L'Implantation. Le Rayonnement - Colloque International du Centre National de la Recherche Scientifique. Paris 16-18 novembre 1964*. Paris 1968.
R. Diubek & E. Stepanova (eds), Die 1. Internationale in Deutschland (1864-1872). Dokumente und Materialien. Berlin 1964.
- (3) From the point of view of liberalism, and - as the example of Marx and Engels demonstrates - not only of liberalism ... what could the defense of small peoples, small languages, small

traditions be, in the overwhelming majority of cases, but an expression of conservative resistance to the inevitable advance of history?" - "Certainly defence of the old language signified defence of an entire society's old ways and traditions against the subversions of modernity: hence the support which such movements as Bretons, Flemings, Basques and others received from the Roman catholic clergy. To this extent they were not simply middleclass movements." E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge 1990, pp. 41 en 119-120.

- (4) M. Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge 1985, p. 139-145 et passim.
- (5) A. Moritsch, *Slovenes and 'Germans' in Klagenfurt and Erlach in Southern Carinthia, 1850-1940*, in M. Engman (cd.), *Ethnic Identity in Urban Europe*, Aldershot & New York, 1992, p. 159-188. C. Rogel, *The Slovenes and Yugoslavism 1890-1914*, New York, 1977.
- (6) T. Hermans, L. Wils, L. Wils (eds.), *The Flemish Movement. A Documentary History, 1780-1990*, London & Atlantic Highlands, NJ, 1992. L. Wils, *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de lage landen*, Leuven & Apeldoorn 1992.